

УДК 32.027.21

Н.П. Пашина, доцент, канд. істор. наук

Луганський національний аграрний університет

городок ЛНАУ, м. Луганськ, Україна, 91008

E-mail: npash@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: СИСТЕМНО-ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ

За допомогою системно-факторного методу досліджується формування та розвиток політичної ідентичності українських громадян в умовах суспільної трансформації.

Ключові слова: *політична ідентичність, політична ідентифікація, методи дослідження, системний метод, системно-факторний аналіз.*

Сучасна концептуалізація політичної ідентичності потребує більш ґрунтовного усвідомлення сутності досліджуваних явищ та процесів, розширення методологічних меж та методів дослідження. Особливої уваги набуває міждисциплінарний підхід, що ґрунтується на використанні принципів і методів наукового аналізу, вироблених в галузі сучасного філософського, політологічного, психологічного та соціологічного знання. Кожен з цих глобальних напрямків наукового пошуку має свої специфічні переваги, синтез яких в аспекті політичної науки, дозволяє забезпечити комплексне дослідження політичної ідентичності та достатньо високий рівень верифікації отриманих результатів. Актуалізоване соціальною практикою, таке дослідження потребує пояснення проблеми самовизначення особистості у політичному просторі в умовах реформування державних інститутів та суспільної трансформації. Закономірним виступає інтерес дослідників до проблеми взаємозв'язку політичної ідентичності з політичною активністю та електоральною поведінкою, а також визначення громадянами власних політичних переваг та їх усталеність. Застосування такого методу дає можливість здійснити прогнозування електоральної поведінки, створює емпіричне підґрунтя для розкриття сутності феномену ідентифікації людини в умовах реального соціально-політичного буття.

Вивчення складних процесів трансформації суспільства потребує переусвідомлення накопичених теоретичних та емпіричних знань про феномен політичної ідентичності. На наш погляд, таку можливість надає системно-факторний аналіз формування та розвитку політичної ідентичності громадян в умовах трансформації суспільства.

Політична наука приділяє значну увагу вивченню закономірностей, яким підпорядковуються трансформації політичних режимів. Визначена проблематика широко обговорюється в сучасній політологічній, соціологічній, юридичній літературі. Зазначені проблеми, зокрема, розглядаються у монографіях та статтях Р. Даля, Т. Карозерса, С. Ліпсета, Р. Гастіла, Р. Дарендорфа, Т. Парсона, Й. Олсона, Д. Растоу.

Проблеми політичної ідентичності, її теоретичні та прикладні аспекти викладені у працях зарубіжних науковців, зокрема П. Бергера, З. Брандта, Ю. Габермаса, М. Емерсона, Е. Еріксона, М. Кастельса, К. Касторіадіса, В. Лапкіна, В. Лота, Т. Лукмана, У. Мішлер, І. Нойманна, С. Перегудової, О. Попової, Т. Райсс, Р. Роуз, І. Семененко, Дж. Серлі, Е. Сміта, Б. Страта, С. Хантінгтона, Ф. Черутті та ін.

Істотний внесок в осмислення процесів політичної ідентифікації, значення політичної ідентичності для формування загальнонаціональної, громадянської ідентичності в Україні внесли: А. Астаф'єв, Т. Воропай, С. Горбчишина, О. Добржанська, В. Землюк, Н. Земзюліна, А. Колодій, Л. Нагорна, Г. Палій, Н. Паніна, О. Пашкова, Н. Пелагеша, М. Степико, Ю. Тищенко, Л. Шимченко та ін. [1].

Правильно обрана методологія дає змогу цілісно, комплексно та системно пізнавати політичні процеси та закономірності. Розробці методів політологічного аналізу присвячені роботи таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як: А. Ахременко, О. Баксанский, І. Батракова, О. Габрієлян, А. Гачкевич, Д. Истон, В. Корнієнко, Е. Кучер, Л. Малес, Дж. Мангейм, Д. Неліпа, В. Петренко, Ю. Плотинский, Р. Рич, О. Ровенчак, Ю. Сурмин, В. Ткачук та ін.

У той же час на сьогодні в українській науці ще не знайшли належної уваги проблеми системно-факторного аналізу формування політичної ідентичності українських громадян, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є розробка методу системно-факторного аналізу дослідження формування та розвитку політичної ідентичності українських громадян в умовах трансформації суспільства.

На думку Д. Неліпи [1], факторний аналіз у контексті проведення системного аналізу в політології – це технологія роботи з моделлю, призначена для вивчення і вимірювання впливу факторів на поведінку моделі. Він ґрунтується на гіпотезі, що поведінка моделі зумовлена невеликою кількістю факторів, які, своєю чергою, містять різну кількість параметрів. У даному випадку під параметрами розуміються внутрішні та зовнішні впливи на систему, які легко досліджувати та вимірювати, в той час як фактори –

комплексні впливи. До прикладу, коли створюється модель середнього виборця, економічний фактор складатиметься з таких параметрів як зарплата, податки, ціни на продукти тощо. При цьому підкреслюється, що всі параметри в межах одного фактора повинні корелюватися між собою. Відтак, факторний аналіз дозволяє визначити вплив тих чи інших факторів на поведінку системи та формування політичної ідентичності.

Для здійснення системно-факторного аналізу політичної ідентичності українського суспільства були виділені наступні чинники:

1. Легітимність політичної влади, стабільність конституційних принципів та правових норм державності.

Легітимність влади відіграє важливу роль в процесах демократичної трансформації та формування відповідної політичної ідентичності громадян. Її важливість пояснюється, перш за все, тим, що трансформація є якісним оновленням влади, яка вимагає зміни традиційних форм ідентифікації. До того ж суттєві якісні зміни потребують консолідації, напруження зусиль всього суспільства. Процеси легітимності влади та створення спільної ідентифікації громадян тісно пов'язані, оскільки, як стверджував іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет, базовою засадою легітимності є «колективна віра усього народу, що представники влади дійсно є тими, хто має право здійснювати її. Тому, коли це загальне вірування розпадається, разом з ним розпадається й легітимність. Треба підкреслити, що має значення не переконання окремої людини, а колективне вірування, загальний політичний консенсус. Таким чином, основою легітимності є політичний консенсус або соборність»[2, с. 192-193].

З метою формування спільної політичної ідентичності дуже важливо підтримувати усвідомлення законності влади та її носіїв. Саме віра в законність режиму забезпечує стабільність політичної системи, всіх владних відносин. Для політичної ідентифікації надзвичайно важливими є відносини між владою та правом. Те, як громадяни сприймають владу, довіряють чи не довіряють їй, складає ту чи іншу модель ідентифікації.

Подолання конфліктності в питаннях ідентичності можливе тільки за умови зняття потенційних загроз самоусвідомленню і соціальному самопочуттю громадян, які породжує політизація питань ідентичності останніх років. Основною формою таких загроз є неконтрольовані й надто різкі зміни законодавства і державної політики. Соціальна напруга може бути суттєво знижена, якщо між основними політичними силами буде досягнуто домовленість, наприклад, про збереження мораторію на зміни до відповідних статей Конституції та законодавчих актів, якими визначаються принципи державної політики ідентичності у сфері міжетнічних відносин, мовної, освітньої політики тощо. Подібна домовленість, укладена між владою і опозицією (наприклад, на міжвиборчий період) слугуватиме зниженню соціально-політичної напруги та суттєво знижуватиме рівень світоглядного та культурного протистояння в суспільстві у цілому.

2. Символізація національного буття. Демократичне вирішення мовного питання.

Кожний народ, маючи свою історію, має свої історичні святини – герб, прапор, гімн. Важливим показником та засобом укріплення державницької політичної ідентифікації є виховання у громадян поваги до державних символів, розуміння їх значення для становлення і існування держави, спільного добробуту людей.

Символізація національного буття знаходить своє відображення і в державній мові. Сьогодні питання державної мовної політики потрібно розглядати в контексті глобалізації, адже тільки ті держави, яким вдасться зберегти свою національну ідентичність і самобутність, свій тип духовності можуть успішно розвиватися в умовах глобалізованого світу. Відповідно, легітимне вирішення мовного питання стає невідкладною проблемою, від якісного вирішення якої залежить цивілізаційний поступ української нації та держави.

Упродовж 20 років української незалежності позитивне ставлення до державної мови формувалось у громадян швидше спонтанно, хаотично й ситуативно, держава цією сферою практично не займалась, обмежуючись переважно деклараціями. До того ж відбулася надмірна політизація мовного питання, яке штучно «роздмухувалося» під час кожної виборчої кампанії та технологічно використовувалося для мобілізації електоральної підтримки політичними силами. Все це ставить необхідність демократичного вирішення мовного питання в центр проблеми формування спільної політичної ідентичності громадян України.

3. Розвиток та усвідомлення громадянської ідеї. Створення та реалізація політичних проектів, що формують спільне уявлення громадян про державу.

Застосування «громадянського підходу» до процесів становлення політичної ідентичності, коли приналежність до спільноти визначається громадянством індивіда, ґрунтується на понятті «народного суверенітету», затвердженні ліберальних цінностей. Еволюція громадянської ідеї почалася в руслі ліберальної політичної традиції в державах Заходу. Політичні спільноти, які утворилися в рамках таких держав, фактично стали основою створення загальнонаціональної ідентичності, яка формується над етнокультурними ідентичностями груп. Вона потребує формування здатності та спроможності

суспільства домовитися про правила співіснування, спільні цінності, які й легітимують режим, правила суспільної та політичної поведінки. В негомогенних, тобто в розколотих суспільствах, шлях досягнення такого специфічного консенсусу, ймовірно, можливий шляхом пошуку певного суспільного компромісу, який також стає методом розв'язання конфліктів усередині складного суспільства, та супроводжує процес формування спільної громадської ідентичності, стає однією зі складових під час ухвалення суспільно значимих рішень. Саме громадянська ідентичність дозволяє усувати протиріччя між політикою ідентичності і політикою відмінності: не заперечуючи відмінностей, вона шукає форми їх узгодження на основі прихильності принципу рівності і свободи. Такі процеси сьогодні характерні для України, хоча й супроводжуються актуалізацією негативних етностереотипів, особливостями формування регіональних ідентичностей, їхнім включенням до загальноукраїнського контексту, відмінностями у розумінні громадянами геополітичного майбутнього та подальшого соціокультурного розвитку. Процеси демократизації та її консолідації можуть сприяти формуванню в Україні політичної нації, віднаходженню шляхів та механізмів, які б усували проблеми розколотості суспільства, поєднували б різні колективні ідентичності, затверджували б відповідні правила суспільної гри, шукали б порозуміння між «групами інтересів» та суспільними секторами. Це шлях наближення консолідації демократії.

4. Рівень консолідації суспільства щодо цілей суспільно-політичного розвитку.

Американський транзитолог та філософ Томас Карозерс серед факторів, які суттєво позначаються на результативності демократичних змін, виокремлює наявність «розрізнення на підставі групової ідентичності: в країнах, населення якої ділиться за етнічними, релігійними, племенними або клановими ознаками», та зазначає, що в поліетнічних, багаторелігійних суспільствах процес демократизації «частіше за все відбувається складніше, ніж у більш однорідних соціумах» [3].

І такий погляд на перебіг демократичних перетворень у складних суспільствах є поширеним. Вплив та співвідношення соціокультурних та етнічних відмінностей у суспільстві на процес демократизації аналізував німецький соціолог Р. Дарендорф: «Доводиться робити висновок, як це не сумно: чим країна більш однорідна, тим вищий шанс вона має на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним – або якимось іще – складом населення доведеться, ймовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності і підтримання законності та порядку» [4, с. 74].

Успіх демократичних перетворень не може також бути справою виключно політичної еліти, яка домовляється про правила гри. Адже без своєрідного підґрунтя у вигляді розвинених інститутів громадянського суспільства ми отримаємо тільки фасадну демократію, чи сіру зону, черговий варіант електоральної демократії. Навпаки, для формування політичної нації, громадянської нації в складних спільнотах доцільним є запровадження принципів демократичного узгодження інтересів між групами. Цей постулат є фактичною складовою європейського політичного простору, європейської ідентичності. Аксіомою є те, що проблеми етнічних та інших різноманітних розколів, конфлікти більше проявляються в недемократичних чи напівдемократичних державах, аніж в усталених демократичних режимах. І такі протиріччя слугують «головною перепоною для демократизації в XXI столітті».

5. Створення єдиного інформаційно-комунікаційного простору, в межах якого ЗМІ поширюють ідеї щодо національної ідентичності, створюють уніфіковані поля комунікації.

Значення цього чинника пов'язане з важливою роллю ЗМІ в процесі комунікативного конструювання політичної реальності. Завдяки впливу на величезну аудиторію засоби масової комунікації стали важливим суб'єктом політичного процесу. Засоби масової інформації в цьому сенсі – не просто сукупність технічних засобів для поширення змісту інформації, це нав'язування моделей усвідомлення реальності. ЗМІ посилюють демонстративну природу будь-якої політичної дії, завдяки ЗМІ створюється цілісна система інтерпретації подій. Для створення єдиного інформаційно-комунікативного простору та використання ресурсів ЗМІ для створення спільної ідентичності українців дуже важливим є суспільний діалог. Діалог – це конструктивний пошук рішення в ході дискусії, полеміки, співставлення підходів й аргументів, ідей та рішень. Результатом такого діалогу повинно стати артикуляція «спільних інтересів» у політичній реальності через співставлення поглядів, у результаті боротьби ідей та висновків. Засоби масової інформації, конструюючи політичну реальність, виявляють позиції політиків і презентують політичну аргументацію в структурі діалогу. Основа діалогу – це знання, інформація про політичну реальність. ЗМІ виконують функції загального інформування учасників і попередню комунікаційну підготовку та взаємне представлення кола політиків, зацікавлених у вирішенні проблеми та їх позицій. Засоби масової інформації займають в політичній реальності позицію представника громадськості, медіатора, який зацікавлений у найкращому для «пересічного громадянина» вирішенні політичної проблеми будь-якого масштабу. Роль ЗМІ полягає у структуруванні і визначенні поля громадських дискусій і суперечок. Поле ЗМІ – це поле вільного раціонального висловлювання думок (сумнівів). Ефективність процесу пошуку та побудови механізму ціннісної інтеграції українського суспільства залежить від напрямків руху інформації. Останній, на нашу думку, має ініціюватися

представниками спільнот, підхоплюватися ЗМІ й актуалізуватися в публічних дискусіях. Комунікативна влада ЗМІ створює систему доказів, яку в демократичній правовій державі адміністративна влада навряд чи зможе насмілитися ігнорувати.

6. Розробка та реалізація механізмів єднання суспільства щодо спільної системи цінностей.

Можна виокремити кілька складових створення колективної ідентичності, описаних А. Мелуччі.

Перший механізм – когнітивний процес, у результаті якого формулюється загальне для всіх учасників визначення цілей і завдань руху (політики) і способів їх досягнення. Таке самовизначення повинно бути інкорпороване в систему, практиці й культурних символах.

Другий механізм політики ідентичності – колективні дії, які пов'язують учасників в об'єднане спільним досвідом солідарне ціле.

Третій механізм – емоційні інвестиції, тобто спільні переживання і почуття, які формують психологічний підставу солідарності [5, с. 13].

Застосування системно-динамічного методу в цілому і системно-факторного аналізу політичної ідентичності дає можливість дослідити існуючу на даний момент змістовну модель політичної ідентичності громадян України, визначити фактори та регіональні особливості її формування.

Ефективність застосування саме цього методу дослідження визначається наступними міркуваннями:

По-перше: політична ідентичність представляє собою систему, в основі якої містяться суспільно важливі цілі та цінності, навколо яких є можливим об'єднання абсолютної більшості громадян країни.

По-друге, політична ідентичність виступає складовою політичної системи суспільства та виконує надзвичайно важливу функцію – визнання та підтримки цінностей, що складають сутнісну єдність країни.

По-третє, на формування політичної ідентичності впливає система факторів, які необхідно враховувати при стратегічному плануванні її створення й підтримки.

Розглядаючи політичну ідентичність як фактор суспільного розвитку і, зокрема, як ресурс демократичної трансформації, можна сформулювати змістовну модель політичної ідентичності в Україні, яка б сприяла консолідації українських громадян на основі демократичних цінностей, патріотизму, стала б основою демократичної трансформації та стабілізації суспільної системи в цілому.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Неліпа Д. Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика / Д. Неліпа. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 312 с.
2. Андрушкевич Н.И. Легитимность в толковании испанского философа Ортега-и-Гассет / Н.И. Андрушкевич // Политика. Анализ. Хроника. Прогноз. — 2001-2002. — № 4. — С. 181-194, 191-192.
3. Карозерс Т. Ошибка теории «поэтапной демократизации» / Т. Карозерс // Pro et Contra [Электронный ресурс]. — Электронні текстові дані. — 2007. — № 1. — С. 85-102. — Режим доступа: http://uisrussia.msu.ru/docs/nov/pec/2007/1/ProEtContra_2007_1_08.pdf
4. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. — 1990. — № 9. — С. 69-75.
5. Тищенко Ю.А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина // Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К.: [Агентство «Україна»], 2010. — 76 с.

Надійшла до редакції 24.09.2013 р.

Пашина Н.П. Методологические аспекты исследования политической идентичности: системно-факторный анализ

С помощью системно-факторного метода исследуется формирование и развитие политической идентичности украинских граждан в условиях общественной трансформации.

Ключевые слова: политическая идентичность, политическая идентификация, методы исследования, системный метод, системно-факторный анализ.

Pashina N. Methodological aspects of researching political identity: system-factor analysis

Analyzes of system-factor method for studying the formation of political identity Ukrainian citizens in terms of social transformation.

Keywords: political identity, political identity, research methods, systematic method, system-factor analysis.